

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції : монографія / [кол. авт.] ; за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
2. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема : монографія / В. І. Власов. Ін-т світової екон. і міжнар. відносин НАН України ; Ін-т аграр. екон. УААН. – К., 2001. – 506 с.
3. Іщенко Г. Земля не терпить байдужості / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр. – 2007. – С. 10. – № 206. – (6 листоп.).
4. Литвиненко Н. Невиїзний натурпродукт / Н. Литвиненко // Сільські вісті. – 2007. – № 48. – С. 2.
5. Міжнародний агробізнес : [навч. посіб.] / І. Ю. Сіваченко, В. Ф. Семенов, Д. В. Побережний [та ін.] ; за заг. ред. І. Ю. Сіваченко. – К. : ЦУЛ, 2003. – 208 с.
6. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери / О. М. Могильний. – Ужгород : ІВА, 2005. – 400 с.
7. Мордвінов О. Г. Екологічні проблеми сільськогосподарського виробництва України в умовах ринкової трансформації / О. Г. Мордвінов // Вісник Української академії державного управління при Президентові України. – 2001. – № 1. – С. 141–153.
8. Московчук Э. В. Себе – дороже [Електронний ресурс] / Э.В. Московчук – Режим доступу : http://www.business.ua/articles/pro_dvizenie/Sebe_dorozhe-32304.
9. Транснациональные компании-лоббисты ГМО могут разорить украинских фермеров [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bagnet.org/news/fine-life/zdorov/2010-09-22/68741>.
10. Федоренко О. Під лежачий камінь вода не тече... [Електронний ресурс] / О. Федоренко // Сільські вісті. – Режим доступу : <http://www.silskivisti.kiev.ua/18641/index.php?n=9111>.

УДК 351: 316.343.654

Мельниченко О. А., д.держ.упр., проф., НУЦЗУ

СЕРЕДНІЙ КЛАС: ОЗНАКИ ТА ФУНКЦІЇ, НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЙОГО РОЗВИТКУ

Удосконалено класифікації ознак та функцій середнього класу. Визначено пріоритетні напрями розвитку середнього класу та засоби державного регулювання цього процесу.

Ключові слова: державне регулювання, засоби, середній клас, ознаки, функції, класифікація, пріоритетні напрями.

Постановка проблеми. Доволі часто людство тяжіє до крайнощів, що, окрім іншого, виявляється у його поділі на багатих і бідних, керівників і підлеглих тощо. Завдяки "індустріалізації та урбанізації, що проходять у межах модернізації суспільства, виникає масовий середній клас" [2, с. 291] – "сукупність успішних особистостей, які володіють значною кількістю ресурсів, навичками та вміннями, які використовуються ними для задоволення не лише власних первинних і вторинних потреб, а й для розбудови громадянського суспільства й поліпшення соціально-економічної ситуації в країні" [8, с. 101–102]. Однак "відсутність потужних середніх класів в Україні свідчить не лише про низький рівень життя, а й про відсутність громадянського суспільства" [17, с. 15]. Саме тому українці важливо сприяти збільшенню кількості та зростанню впливовості середнього класу, що може бути забезпечено завдяки зваженому державному регулюванню політичної, економічної та соціальної ситуації в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика становлення середнього класу відображена в дисертаційних роботах з економіки (О. Коляда, А. Саввов), політології (В. Грицанюк, В. Козьма), соціології (Ю. Спориш, Т. Чернецька) та філософії (О. Александрова).

Попри це в науковій спільноті зберігається значний інтерес до цієї проблеми. Так, зокрема, А. Алексеєнок, Ю. Копра – окреслено найбільш характерні ознаки середнього класу та визначено його роль у сучасному суспільстві [2]; О. Бондар-Підгурська – визначено умови формування середнього класу [3]; С. Кардаш – виявлено у представників середнього класу існування гіпертрофованої уяви про сам середній клас і його роль у житті держави та суспільства [6]; В. Овчаренко – визначено основні напрями розвитку малого підприємництва для розширення сфери зайнятості і стимулювання становлення масового середнього класу [9]; М. Соколик – обґрунтовано пропозиції щодо раціональних змін, збереження довіри до здійснюваної соціальної політики у напрямі формування середнього класу в Україні [12]; М. Тимохін – виявлено взаємозалежність розвитку середнього класу, партійної системи та державного управління [15].

Постановка завдання. Метою статті є надання пропозицій щодо удосконалення державного регулювання розвитку середнього класу в Україні. Для досягнення мети необхідно вирішити такі завдання: 1) удосконалити класифікації функцій і ознак середнього класу; 2) визначити пріоритетні напрями розвитку середнього класу та засоби державного регулювання цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Середній клас, який є і наслідком, і "локомотивом" структурних зрушень в суспільстві, у своїй еволюції пройшов такі етапи:

- формування – поява нової специфічної страти;
- становлення – зміцнення її суспільної значущості;
- розвиток – кількісні та якісні зміни цієї страти.

Страхова компанія Allianz до середнього класу включає громадян, "вартість активів яких становить € 4,9 – 29,2 тис." [14], тим самим обмежуючись лише одним критерієм, що спрощує оцінку, але позбавляє її об'єктивності. Крім того, існує розбіжність між параметрами "меж доходу середнього класу, які визначені Держкомстатом України та вітчизняними науковцями" [4, с. 179], що ускладнює ідентифікацію представників цієї страти.

Нині збережено чи не найбільше розбіжностей щодо структури сучасного суспільства, що обумовлено, передусім, відсутністю єдності поглядів на ознаки середнього класу, а саме: "високий рівень споживчих витрат; наявність власності, здатної приносити дохід; активна участь у інвестиційному процесі; постійне самовдосконалення; розвинені почуття гідності, свідомості та приналежності; підтримка соціальної стабільності" [8, с. 102]; "великі легальні доходи; володіння власністю; висока кваліфікація і освіта відповідного рівня" [5, с. 6]; "суб'єктивна оцінка наявності найбільш значущих форм дери-вації; майнова забезпеченість; якість житлових умов; наявність нерухомості та заощаджень; використання платних соціальних послуг; можливість оплатити дозвілля" [2, с. 292]; "ринкові (високий рівень прибутків; вищий ступінь захищеності від звільнень; кращі перспективи розвитку кар'єри), трудові (вигідні позиції у бюрократіях; певна автономія, всередині якої можливо самостійно організовувати та виконувати роботу, несучи відповідальність лише за кінцевий результат) і статусні характеристики (володіння більш дорогим і просторим житлом; інтенсивне використання символічного капіталу; використання оплачуваної праці за наймом для виконання хатньої роботи)" [17, с. 11–12].

Відтак, більшість науковців пропонують подібні класифікаційні ознаки, а їх перелік відображає специфіку феномену середнього класу. Основними з них є: "соціально-професійний статус, стан матеріального забезпечення, індивідуальна самоідентифікації" [2, с. 293–294; 6, с. 265; 11, с. 7], "активна громадська позиція, готовність до захисту своїх прав і свобод" [6, с. 265]. Однак "лише після підтвердження відповідності середньому класу за всіма критеріями можна однозначно стверджувати про приналежність до нього індивіда" [2, с. 296].

Проведені узагальнення напрацювань провідних науковців і результати власних досліджень дозволили удосконалити:

1. Класифікацію ознак середнього класу:

А) За статусом: "ядро"; "периферія".

Б) За рівнем добробуту: нижній; нижній середній; середній середній; верхній середній; вищий.

В) За часом приналежності до страти: консервативний; новий.

Г) За сферою діяльності: представники малого і середнього бізнесу; власники середнього за обсягом індивідуального та акціонерного капіталу; власники-рантьє; наймані працівники високої, вищої і найвищої кваліфіка-

ції; фермери; науково-технічна, військова та гуманітарна інтелігенція; представники андеркласу, які отримують доходи шляхом протиправних дій і злочинної економічної діяльності; роботодавці (власники капіталу); самостійно зайняті; частина одержувачів трансфертів.

Д) За характеристиками:

– економічні: спосіб і стиль життя; рівень добробуту, який визначає якість життя; наявність власності, здатної приносити високі легальні доходи; житлові умови; рівень споживчих витрат; місце проживання; активна участь у інвестиційному процесі; тип поведінки, орієнтований на ринкові умови господарювання;

– соціально-психологічні: ототожнення себе із середнім класом; розвинені почуття гідності, свідомості та приналежності; суспільний статус; мотивація до праці; установка на сімейний добробут та індивідуальний розвиток; престижність трудової діяльності, кола спілкування, способу життя, наявність широких соціальних зв'язків, контактів, соціальних взаємодій; законослухняність; усвідомлення себе щасливою людиною, часткою спільного благополуччя; висока тривалість життя;

– освітньо-кваліфікаційні: кваліфікація і освіта відповідного рівня; постійне самовдосконалення; рівень культури; вид зайнятості; характер праці; керівні повноваження;

– політичні: підтримка соціальної стабільності; готовність до захисту своїх прав і свобод; можливість впливати на прийняття важливих політичних рішень на загальнодержавному та місцевому рівнях; активна громадянська позиція; здатність до самоорганізації.

2. Класифікацію функцій середнього класу:

А) Економічна: управління діяльністю робітників у процесі матеріального виробництва; удосконалення виробничих процесів і технологій; забезпечення ефективного функціонування капіталу; формування нового розуміння соціально-трудових відносин, орієнтуючи їх на високий рівень якості життя населення; забезпечення поживлення інвестиційної діяльності в країні; найпотужніший економічний донор шляхом сплати податків, формування фінансової основи діяльності державної і місцевої влади; вплив на ефективний розподіл і рівновагу економічної влади у суспільстві.

Б) Політична: підтримка існуючого політичного режиму; керування політичним рухом робітничого класу; ініціювання нових суспільних рухів (жіночий, за мир, екологічний тощо), керування ними; підґрунтя стабільності соціально-економічного розвитку країни; сприяння формуванню чесних "правил гри"; вплив на державні та політичні інститути через інститути громадянського суспільства; визначення моральних стандартів суспільства; носія демократії та політичних свобод; запобігання можливим катаклізмам.

В) Соціальна: надання існуючій соціальній структурі легітимного характеру завдяки демонстрації того, що місце в ній залежить від особистих зусиль індивіда і його конкретних досягнень в освітній сфері; активна

участь у структурах громадянського суспільства, відстоювання прав громадян; охорона цінностей, норм, традицій, законів суспільства; соціального стабілізатора (вирішення соціальних конфліктів і протиріч еволюційним шляхом).

Г) Культурна: відтворення національної культури, освіти, науки; формування у суспільній свідомості уявлень про можливість висхідної соціальної мобільності завдяки інтенсивним трудовим зусиллям; гарантування реалізації державних соціальних програм.

Зважаючи на його функції та значущість, особливої актуальності набуває усіляка державна підтримка розвитку середнього класу. Вона має здійснюватися з використанням доступних засобів за пріоритетними напрямками, перелік яких обумовили специфічні ознаки цієї страти. При цьому слід усвідомлювати, що розвиток середнього класу "не досягається розробкою спеціальних програм чи окремих заходів, але ця мета має проходити червоною стрічкою через усю урядову діяльність та реформи законодавства" [10].

О. Мельник правомірно наголосив на необхідності надання середньому класу "соціально-економічних, соціально-культурних, соціально-політичних та юридичних гарантій" [7, с. 60], реалізація яких "дасть можливість створити в Україні основи для підвищення ролі середнього класу в суспільстві та його кількісного зростання" [7, с. 61]. А. Саввов визначив два головних напрями державного регулювання у цій сфері: "обмеження умов втрати статусу середнього класу; сприяння його розширенню за рахунок бідних верств населення" [11, с. 12]. Однак при цьому науковці [7; 11] окреслюють лише умови збільшення кількості середнього класу і, практично, зовсім нехтують покращанням його якості як неодмінної умови розвитку. Дискусійною також бачаться пропозиції О. Соскіна "надати потужного імпульсу формуванню креативної національної буржуазії" [13] та В. Овчаренко – сприяти "становленню середнього класу через забезпечення умов для створення сприятливого середовища у сфері підприємництва" [9, с. 81], оскільки робиться акцент лише на одній категорії представників цієї страти, тоді як пропоновані заходи [9; 11; 13; 16] – стосуються усіх верств населення. Варто визнати, що для України "найбільш прийнятним механізмом оптимізації розвитку середнього класу є соціальна злагода як результат залучення потенціалу й можливостей толерантності, діалогу, компромісу, консенсусу як атрибутів прояву оптимальної взаємодії конкуренції та партнерства" [1, с. 24].

Проведені узагальнення наукових публікацій і власні напрацювання дозволили визначити перелік пріоритетних напрямів розвитку середнього класу та засобів державного регулювання цього процесу:

1. Розбудова національної економіки:

– створення альянсу науки, бізнесу та влади;

– перехід від галузевих пріоритетів розвитку до державної підтримки певних напрямів, стадій та процесів;

- установлення чітких, зрозумілих і стабільних "правил гри";
 - забезпечення макроекономічної стабільності завдяки операціям на відкритому ринку, обліковій ставці НБУ, грошовій емісії, стерилізації грошової маси, нормі обов'язкових резервів, валютним інтервенціям;
 - спрощення руху капіталів і трудових ресурсів;
 - лібералізація податкової системи, істотне скорочення кількості податків та спрощення їх адміністрування;
 - упорядкування контролю та нагляду за діяльністю господарюючих суб'єктів, видачі патентів і ліцензій, установлення квот і лімітів, граничних і фіксованих цін, бар'єрів для злиття й поглинань;
 - забезпечення своєчасності розрахунків між економічними суб'єктами;
 - реальне та радикальне спрощення погоджувальних і дозвільних процедур щодо здійснення підприємницької діяльності;
 - сприяння залученню капіталів в "точки" й "сектори зростання";
 - згладжування регіональної асиметрії та зниження міжрегіональної диференціації в економічній та соціальній сферах;
 - усіляка підтримка вітчизняних виробників і захист внутрішнього ринку від небажаного імпорту;
 - запровадження на певний перехідний період політики "амністії" щодо тіньового капіталу некримінального походження та подальше використання "м'якої" моделі їх легалізації;
 - упорядкування процедур (зокрема, оренди та зміни прав власності);
 - залучення представників середнього класу до вироблення та реалізації державної політики;
 - запобігання рейдерству та штучному банкрутству підприємств; ведення боротьби з корупцією, хабарництвом, шахрайством;
 - надання регіонам більшої економічної самостійності;
 - підвищення соціальної та правової відповідальності бізнесу та влади.
2. Покращання умов життєдіяльності населення:
- захист території та її населення від зовнішньої військової агресії;
 - забезпечення правопорядку на території, верховенства права та рівності усіх перед законом;
 - гарантування права на свободу думки та слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на свободу світогляду й віросповідання тощо;
 - бюджетне фінансування благоустрою територій, розбудови соціальної інфраструктури населених пунктів;
 - захист майнових прав фізичних та юридичних осіб;
 - збільшення можливостей для формування доходів та їх витрачання на покращання житлових умов, відпочинку, медичне забезпечення, освіти тощо;
 - підтримка будівництва житла та іпотечного кредитування;
 - запровадження страхування банківських вкладів населення;
 - регулювання цін і тарифів на товари та послуги;

– гарантування своєчасного та повного повернення внесків і відсотків по депозитних рахунках; недопущення односторонньої зміни валюти, в якій розміщувались кошти на депозитному рахунку;

– формування легальних джерел отримання доходів як альтернативи поширеній нині тіньовій діяльності населення;

– розвиток медичного, пенсійного та інших видів страхування.

3. Підвищення якості середнього класу:

– популяризація середнього класу як носія нової організаційної, духовної та політичної культури;

– розвиток легітимних громадських організацій;

– сприяння розвитку та самореалізації власного інтелектуального професійного потенціалу;

– забезпечення доступу до якісних загальної та фахової освіти, медичних послуг і допомоги;

– фінансування закладів культури, мистецтва, фізкультури та спорту;

– спонукання до зростання індивідуальної соціальної відповідальності;

– стимулювання роботодавців і працездатних осіб підвищувати якість робочої сили тощо.

Висновки. Значущість середнього класу обумовлює нагальність створення сприятливих умов для його розвитку. Класифікаційними ознаками середнього класу є їх статус, рівень добробуту, тривалість приналежності до страти, сфера діяльності, характеристики. Свідченням суспільної значущості середнього класу є виконання ним економічної, культурної, політичної та соціальної функцій. Держава має застосовувати доступні засоби регуляторного впливу за такими пріоритетними напрямками: розбудова національної економіки, покращання умов життєдіяльності населення та підвищення якості середнього класу. Подальші наукові розвідки мають бути зосереджені на розробці теоретичних положень і практичних рекомендацій, спрямованих на розвиток середнього класу в Україні.

Список використаних джерел

1. Александрова О. С. Становлення середнього класу в сучасному українському суспільстві : автореф. дис. ... д.філос.н. : спец. 09.00.03 "Соціальна філософія та філософія історії" / О. С. Александрова. – К., 2010. – 34 с.

2. Алексеенок А. А. Формирование, становление развитие среднего класса в структуре современного общества / А. А. Алексеенок, Ю. В. Копра // Проблемы и перспективы модернизационного развития славянских государств в современных условиях : материалы III Славянского форума, 27–29 сентября 2012 г. – В 2-х т. / под общ. ред. В. Ф. Ницевича, О. П. Овчинниковой. – Орел : Изд-во ОФ РАНХиГС, 2012. – Т. II. – С. 289–298.

3. Бондар-Підгурська О. В. Механізм формування середнього класу як основа конкурентоспроможної економіки та сталого інноваційного розвитку

України / О. В. Бондар-Підгурська // Економіка та держава. – 2012. – № 7. – С. 22–26.

4. Василюк Д. Я. Сучасні підходи до виокремлення середнього класу (на прикладі Карпатського економічного району) / Д. Я. Василюк // Регіональна економіка. – 2012. – № 3. – С. 175–180.

5. Геєць В. Фактори і умови формування середнього класу як стабілізуючого ядра суспільного розвитку в Україні / В. Геєць // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8. – С. 6–10.

6. Кардаш С. Ю. Середній клас в Україні: міф чи реальність? / С. Ю. Кардаш // Модернізація системи державного управління: теорія та практика : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (20 квітня 2012 р.) : у 2 ч. / за ред. В. С. Загорського, А. В. Ліпінцева. – Львів : Вид-во ЛРІДУ НАДУ. – 2012. – Ч. 1. – С. 264–268.

7. Мельник О. Концептуальний підхід до визначення "середнього класу", його функціональна роль в українському суспільстві / О. Мельник // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Одеса : Вид-во ОРІДУ НАДУ, 2008. – № 1. – С. 55–61.

8. Мельниченко О. А. Особливості становлення середнього класу в Україні: державно-управлінський аспект / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2008. – № 1. – С. 96–103.

9. Овчаренко В. В. Роль малого підприємництва у прискоренні формуванні середнього класу в Україні / В. В. Овчаренко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 15. – С. 78–81.

10. Пахомова Н. Середній клас в Україні: неоплачені перспективи [Електронний ресурс] / Н. Пахомова. – Режим доступу : <http://www.dialogs.org.ua>.

11. Саввов А. І. Економічні засади та державні механізми сприяння становленню середнього класу : автореф. дис. ... к.е.н. : спец. 08.02.03 "Організація управління, планування і регулювання економікою" / А. І. Саввов. – К., 2005. – 21 с.

12. Соколик М. Архетипні засади формування середнього класу в Україні: споживчі настрої, ціннісні пріоритети / М. Соколик // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ДокНаукДержУпр, 2012. – Спецвипуск. – С. 192–206.

13. Соскін О. І. Проблеми та шляхи становлення національної буржуазії і середнього класу в Україні / О. І. Соскін // Економіка та держава. – 2009. – № 11. – С. 92–94.

14. Составлен рейтинг уровня доходов населения: Украина заняла 48-е место из 52-х [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zn.ua/ECONOMICS/sostavlen-reyting-urovnya-dohodov-naseleniya-ukraina-zanyala-48-e-mesto-iz-52-h-129768.html>.

15. Тимохін М. Г. Взаємозв'язок розвитку середнього класу та партійної системи України / М. Г. Тимохін // Інвестиції: теорія та практика. – 2012. – № 24. – С. 138–140.

16. Усаченко Л. М. Становлення середнього класу як основа розбудови громадянського суспільства в Україні / Л. М. Усаченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2008. – № 3. – С. 157–170.

17. Чернецька Т. М. Середній клас як предмет соціологічного дослідження та суб'єкт соціальної дії : автореф. дис. ... к.соц.н. : спец. 22.00.03 "Соціальна структура, соціальні інститути та соціальні відносини" / Т. М. Чернецька. – К., 2000. – 21 с.